

Grendel Lajos

Néhány gondolat...

Remenyik Zsigmond: Pernambucói éjszaka; Élők és holtak

Remenyik Zsigmond a legpechesebb magyar író a huszadik században, holott az egyik legünnepeltebb író lehetett volna. Négy-öt elsőrangú műve van, a jó közönség megnyalhatná mind a tíz ujját, de a magyar közönség, irtó ciki bevallani, nem jó közönség. Már évtizedek óta híre-hamva sincs, már nem is tudják, hogy író volt. Monográfusa, E. Nagy Sándor írja: „*Kevés magyar írónak vagyunk annyira adósai, mint Remenyik Zsigmondnak, akinek életművében máig felfejtetlen értékek rejlenek.*” No, most már ketten vagyunk, E. Nagy Sándor és én. Én is azt vallom, hogy számos feledhetetlen értékkel bír. De a huszadik századnak nemcsak a magyar történelme skizofrén, hanem részben az irodalma is, főként a regényirodalma. E. Nagy Sándor monográfiája 1973-ban jelent meg – meglehetősen visszhangtalanul. Több mint negyven éve. Újra fölfedeztünk egy nagy író? Meglehet, de nem igaz. Negyven év telt el azóta, és a Remenyik Zsigmond körüli csönd még a korábbiaknál is nagyobb. Vajon mi lehet az oka ennek, azonkívül, hogy a magyar olvasó nem a legjobb közönség?

Négy elsőrangú művet említenék a meglehetősen szapora Remenyik-művek közül, de lehet, hogy több is van. A *Bűntudat* szociográfia 1937-ben jelent meg, és meglehetősen visszhangot keltett, de mára inkább izgalmas könyv a lezárt múltról. A *Pernambucói éjszaka*, véleményem szerint, az első nagy mű, 1944-ben jelent meg. Elfeledték. Igaz, 1944-ben mások voltak a problémák, semhogy egy regény jó-e vagy nem jó. Aztán 1948-ban megjelent a fő műve, az *Élők és holtak*. Hát, mi tagadás, szerencsétlenül választotta meg a remekműveit! Éppen elkezdődött a szemantizmusnak keresztelt irodalomüldözés Magyarországon, mi sem természetesebb, hogy sietve elfelejtették. Aztán 1955-ben a *Por és hamu*, egy remek szociográfiába oltott nagyregény, az ötvenes években az *Iskola a határon* mellett az egyetlen regény, ami szóba jöhetett volna. Az 1956-os forradalom után elfelejtődött. Micsoda közönség az, amelyik ilyen könnyen elfelejt! Vagy az irodalomtörténet is ludas ebben a nagy elfeledettségben?

Nos, Remenyik Zsigmondnak kétségkívül pechje is volt, ezt azért el kell ismerni. Először is dzsentrí volt, de nem tartozott sem a népiekhez, még az urbánusokhoz úgy-ahogy, de igazából sehogyan sem. Még úgy sem, ahogy Ottlik, Mátyás vagy Mészöly. Ottlik és Mátyás a *Nyugat* harmadik és negyedik nemzedékéhez tartozott, Mészöly pedig ötvenéves korára szívós harccal bekerült az „első

osztályú” csapatba. De Remenyik nem tartozott a Nyugathoz, tulajdonképpen nem tartozott sehová. Rövid ideig a *Szép Szó* szerkesztője volt, tipikus urbánus lapé, mint József Attila. De ott is csak „diszgoj” volt, már nem emlékszem, hogy melyik kritikus jellemezte így. 1900-ban született, mint Márai, és nem volt alacsonyabb rangú tehetség. A húszas évek nagyobb részét emigrációban töltötte Máraival együtt, majd miután hazajöttek, az egyik (Márai) pályája meredeken ívelt fölfelé, és lassan népszerűbb volt, mint Kosztolányi, a másik csak irodalmi körökben vált ismertté, a jelentősebb siker elkerülte. (Hogy kalandor volt? Ez is hozzátartozik a művekhez, de erről majd később. És különben is, melyik író nem kalandor egy kissé. Ha nem is a gyakorlatban, de a fantáziájával mindenesetre.) Talán ha a *Pernambucói éjszaka* tíz évvel korábban jelenik meg. Talán... Ki tudja? Az irodalomtörténet-írásnak itt volt a lehetősége, de 1944-ben már nem volt irodalomtörténet-írás, 1945-ben pedig új korszak kezdődött a magyar irodalomban. Legalábbis azt hitte az egész magyar irodalom. Nem mindegy tehát, hogy 1934-ben jelenik-e meg a mű, vagy pedig 1944-ben. Márai a legjobb példa az *Egy polgár vallomásaival*. Az irodalmi elvárások tekintetében tehát nem mindegy. 1944-ben bármilyen jelentős irodalmi mű, legalábbis a széles közönséget illetően, ideiglenesen harmadrendű volt.

Tehát gyöngébben írt, mint Márai, Szerb Antal vagy Hunyady Sándor? Belepi a rozsda? Nem. Éppen ellenkezőleg. Minden mondata friss, intellektusa hibátlan, lélektanilag a korhoz képest a legragyogóbb szinten képviseli azt, amit modern intellektuális regénynek hívunk. Ragyogóan építkeznek, az olvasó figyelmét egy percre sem lazítja. Már-már úgy ír, mintha detektívtörténetet olvasnánk. Izgatóan, figyelemfelkeltően, nem árulja el azt a „titkot”, ami nélkül a próza csak esetlen magánbeszéd. A *Pernambucói éjszakának* a lidérces végén az Aranoa család tagjai *„Egymásra kacsintottak, huncutul és diadalmasan, a józanok és egészségesek ama pusztíthatatlanságával, amely ha gödrökben és bokrokban és barlangokban él is, de sem tűzben, sem vízben, sem földrengésben, sem áradásban nem semmisül meg soha...”* Ez a részben karkai történet arról beszél, hogy Európa és Amerika több okból külön logika szerint fejlődött, az azonosulásban jelentősek a különválások. Az Aranoa család galádsága minden biztonnyal részben érthetővé válik, ha tudomásul vesszük, hogy ez nem Európa, ahogy a holland Karger úr elképzei. A „csőbehúzás” itt tipikusan latin-amerikai „csőbehúzássá” változik, amelyet európai ember nem érthet, akár holland, akár német, akár magyar. Pókhálóba keveredett Karger úr (nevezzük pókhálósnak), egy latin-amerikai pókhálóba, és a pók, természetesen, a vérért kiszívja, de nem pusztítja el. Mert nem európai pók ez. Az Aranoa család tipikus latin-amerikai szélhámos család, melyben mindenki a saját szerepét játssza, a Karger számára szűzies lánytól a jó apáig és anyáig. Már-már szirupos történetnek indul tehát, amely egy éjszakán át, egyik pillanatról a másikra, horrorrá változik. Éjfélkor a lány becsalja Kargert, föltehetőleg egymáséi lesznek, de alighogy Karger elalszik, meglepi őket a rendőrség. Letartóztatják Kargert, mert lopott, megerőszakolta a lányukat, magán kívül viselkedett. Vagyis mindent, amit az este folyamán Kargernek ajándékoztak, most az ellenkezőjére fordítják. Az Aranoa család és a rendőrség feltehetőleg csendben összejátszanak, hogy a holland utast kifosszák. Ennyi a történet. Az Aranoa család ebből él, mivel

élni még nehezebb, mint Európában. Az utolsó garasig kifosztják a szerencsétlen, tökfilkó európai utast, aztán szabadon engedik őt. Remenyikben az a nagyszerű, mint minden valamirevaló íróban, hogy nem mondja ki a sztorit, hanem csak sejteti. És annyiban részben kafeai a regény is ez, hogy egy naiv, és ennél fogva kiszolgáltatott egyén hiábavaló küzdelmét mutatja be egy maffiaszerű tömörüléssel, de mondhatnánk úgy is, hogy az állammal. Az olvasó csak utólag döbben rá, hogy rászedték, és örül neki, hogy nem úgy járt, mint a szerencsétlen holland.

A *Pernambucói éjszaka* új irányt szab a Remenyik-életműnek, mely igazából az *Élők és holtak*ban teljesedik ki. A második világháború utáni regényirodalom egyik kincse az *Élők és holtak*, megismételhetetlen mű, egyszerűen nem igaz, hogy olyan kevesen ismerik. Úgy is mondhatnánk, hogy az ember széthasadt-ságának a regénye, az örök illúzióé, hogy a széthasadtságot egyszer, valamilyen magasztos pillanatban, meg lehet haladni. Remenyik inkább pesszimista, mint optimista. Van Buren hajóskapitány otthon, Hollandiában példás állampolgár, és jó barátja Bergen Fülöpnek. Egészen addig, amíg meg nem hal. Halála után jön rá Bergen, hogy egész életében becsapott volt. Hogy Van Buren nem az a példás polgár, mint hitte volt. Hollandia otthona volt, amolyan kikötő Van Buren életében, de mivel hajóskapitány volt, így élete során az egész világot többször is körülhajózta. Most, a halála után föllebbent a titok Van Buren életéről. Például négy özvegyet hagyott maga után, akik nem is tudtak egymásról. Külön életet élt a norvég nővel, külön életet élt Barcelonában, a Dél-afrikai Köztársaságban és Görögországban, még hozzá egy időben. Az egyiket kifosztja és bolondokházába csukatja, a másikkal „jellemes” és erkölcscsősz, a harmadikkal mazochista, a negyedikkel boldog és önzetlen kapcsolatot létesít, amíg meg nem hal. Ugyanaz az ember négyféle életet próbál ki, és egyikkel sem elégedett. Ugyanaz az ember négyfelé hasadt, és csak így tud élni, sehogy másképp. A csendes hollandiai polgár valójában egy szörnyeteg, de egyben pipogya fráter is, és úgy tud szeretni, ahogy Rómeó. Melyik az igazi Van Buren. Mert a békés polgár csak jelmez, amivel megtéveszti még a legjobb barátját is. Remenyik, nagyon helyesen, nem ad választ. Az *Élők és holtak* utószavában írja: „*hogy abból a végtelen rezervoából, ami az emberi lélek, minden környezet, minden helyszín és minden ember más és más magatartást, érzelmeket és indulatokat hoz a napvilágra...*” Nos, az *Élők és holtak* lélektani regény, a maga sajátos vonalvezetésével. Átlátszó szimbolikája ellenére is bonyolultabb és úttörőbb vállalkozás, mint a legtöbb lélektani regény a magyar irodalomban. Úttörőbb vállalkozás a ráció és az irracionális metszéspontjában. Csak Füst Milántól a *Feleségem történetét* helyezhetnénk fölébe, de a *Feleségem története* is sok évtizedes, lassú küzdelem után vált az újkori magyar lélektani regény mintájává.

A *Feleségem története* és az *Élők és holtak*, bármennyire is különbözőek az írói felfogások és a cselekmény menete egymástól, egy ponton találkoznak. Nem magyarok a főhősök (!), és mindkettőnek a hőse hajóskapitány. Ráadásul mindkettő a rációtól az irracionális területére megy át – részben okkal. Störr kapitány és az „erkölcsfenomén” Buren még rokonságban is vannak egy rövid ideig. Ugyanazt keresik, holott békés nyárspolgárok is lehetnének. Ugyanazt a titkot, ami illúzió? Az egyiket a nem minden alapot nélkülöző féltékenység

emészti el, a másikat a színeváltó kaméleonság? Ugyanakkor nem véletlen, hogy a hajóskapitány holland. Ugyanis olyan szegmenseket ragadtak meg az írók, amelyek tengerhez voltak kötve, és Magyarországnak nincs tengere. Lélektanilag olyan helyet választottak, amelyek új dimenzióval gazdagították a lélektani irodalmat. (Illetve volt egy vékonyka szakasz a történelmi Magyarország idején, de Magyarország tulajdonképpen szárazföldi ország volt. És Horthy – már megbocsásson, hogy a szájamra vettem – nem alkalmas Störr kapitánynak sem, és Van Buren kapitánynak sem.) Az a holland lenne az oka, hogy Remenyik regénye nem aratott sikert, és Füst Milán sem igazán? Nem tudom, de nem teljesen elvetendő gondolat. Ráadásul a magyar olvasó még egy fokkal konzervatívabb a magyar írónál is. Shakespeare nyugodt szívvel megírhatta a Rómeó és Júliát, holott Itáliában játszódik, és itáliai emberek a szereplői. A magyar ember egyelőre nem írhat holland kapitányról, mert ha holland kapitányról ír, akkor a kutya sem veszi meg a művét, holott lehet az remekmű is. Remenyik erről megfeledezett? Vagy túl jó volt a véleménye a magyar olvasóról és az irodalomkritikusokról?

Márai és Remenyik egy évben születtek, a húszas években együtt emigráltak, ki Nyugat-Európába, ki meg Latin-Amerikába. Majd visszajöttek, és még termékeny íróknak is bizonyultak. Márai megírta a magyar polgárt, Garrenestül. Remenyik kozmopolitább volt, pechesebb is volt, de mindenekeelőtt nem írta meg a magyar polgárt. Először szatirikus regényeket írt, majd hollandnak öltözve a 40-es években a lélektani regényt újíttotta meg. Polgárellenes lázadó volt az egyik, dzsentrillenes lázadó a másik. A legjobb könyveik első osztályú munkák, de míg az egyik európai jelentőségű író lett, a másiknak a feledékenység volt a sorsa. Hogy hol s mikor született egy író, és miről ír, az a strukturalizmuson vagy a derridai iskolán edzetteknek harmadrendű probléma. Remenyik volt az az író, hogy rájöjjenek, nem minden harmadrendű probléma harmadrendű. Olykor-olykor lehet a harmadrendű problémából elsőrendű is, ha a strukturalizmust és a derridai iskolát nem tekintjük dogmáknak. Remenyik számomra tetszhalott író, de nem halott, mint teszem azt Pekár Gyula. Remélem, erről előbb-utóbb az irodalomtudománynak is még szava lesz.